

Jsou národy vsutku neskutečné? [2007]

Fakultní historik Peter Morée se pokusil ve svém článku čtenáře přesvědčit nejen o tom, že „česká národní identita neexistuje“, ale dokonce i o tom, že „neexistuje český národ“. Jak už tomu u historiků často bývá, nepokusil se vůbec vymezit ani své pojetí „národa“, ani své pojetí „identity“. Usnadnil si vše tím, že se vymezil proti povídání nějakého faráře, a odtud pak přešel k tomu, co sám vyčetl z literatury o dějinách „počátků české reformace“ (ale žádné autory přitom nejmenuje, zmiňuje jen své „objevování“ a to, jak se mu z toho „rýsoval docela jasný obraz české národní identity“). Potom po zmínce o svých pochybnostech přeskóčí k osudu českých Němců (zde zaniká rozdíl mezi böhmisch a tschechisch) a zejména k tomu, že se k jeho překvapení lidé, kteří ho po příchodu do naší země uváděli do českých dějin, nejen o Němcích nezmiňovali, ale že jejich vyhnání ze své paměti zřejmě vytěsnili. A pak už rovnou přechází k „závěrům“, či spíše k tomu, co mu – jak říká – „došlo“, totiž že „národní identita vlastně neexistuje“. Nikoho prý toto „konstatování“ nemusí děsit. „Spíše naopak, může působit ulehčení a naději, že se věci dají změnit k lepšímu.“ (Identita asi pro něho znamená, že změna není možná.) Národ je prý „konstrukt“, který existuje „pouze v našich představách“. Navrhuje „společenství jistých hodnot“ vytvářet (konstruovat?) jinak, a poukazuje na hodnoty, „jakými jsou lidská práva a kulturní rozmanitost“. Vidí v tom možnost nově pojmout „národní identitu“, a doporučuje nám (?) kritičnost vůči dějinám, i vůči vlastním dějinám (a zajisté také vůči oné údajné „české národní identitě“).

Nemohu Moréeovo články nechat bez kritiky, i když si jsem vědom toho, že autor nejspíš nechtěl psát odborné pojednání. Pořádnější odpověď by si však vyžádala přece jen trochu podrobnější výklad. Chtěl bych však nyní trvat aspoň na tom, že i z takového popularizujícího textu musí být zřejmé, že jeho pisatel udělal všechno proto, aby si sám věc co nejvíc ujasnil a aby se nedopouštěl formulací, které nebude schopen v řádné diskusi obhájit. Nechci – a teď ho ani nemohu – chytat za slovíčka, a tak se pokusím proti němu jen postavit několik tezí, a k tématu se vrátím později.

1. O tom, že národy nejsou „od přírody“, ale že jsou lidskými výtvoři, mezi námi nebude sporu (Morée ostatně přišel z té části Evropy, o které Rádl říkal, že je „na západ od Rýna“, a tam to slovo dlouho znamenalo něco jiného než třeba tady ve střední Evropě). To však neplatí jen o národech, ale vůbec o všem, co zahrnujeme mezi lidské tradice a vůbec do oblasti kultury. Podobnými lidskými výtvoři jsou také státy, jednotlivé církve a náboženské společnosti, univerzity a vůbec školy, ministerstva a celé vlády atd. Vyvozovat z toho, že proto „neexistují“, by bylo pošetilé.

2. Ještě v jednom bodě se mohu s autorem uvedeného článku shodnout, totiž že nacionalismy mohou být velmi nebezpečné. Sám bych navíc zdůraznil, že toto nebezpečí zdaleka není zažehnáno, zejména pak, že se „nacionalismy“ delší dobu objevují jednak už také „na západ od Rýna“, jednak že se už nějaký čas šíří i v ostatních částech světa (často v převlecích, a proto se jim někdy říká jinak). Může z toho však být legitimně vyvozováno, že sama myšlenka „národa“, byť „vymyšlená“, je něčím vadným, lidi degradujícím, a tedy zlým? Už vynález ohně se od počátku ukazoval jako nebezpečný – ale je užívání ohně nutně od zlého?

3. I kdyby bylo každé pojetí „národa“ od zlého, pak by bylo nutno se proti němu stavět se vši vehemencí a odhodlaností, a také všemi dostupnými prostředky. Prohlašovat, že „národ“ je výmysl, že nic takového neexistuje a že usilovat o společnou příslušnost k nějakému národu

může být jen iluzí, se mi zdá samo jako velmi iluzorní a zejména naivní. Morée sice končí návrhem, abychom rozuměli pod termínem „národ“ (on říká pod „pojmem“, jako by pojmy neměly právě ten úkol, aby byly jednoznačné!) společenství vytvářené „podle jiných norem“ (ale neřekl, podle jakých „norem“ je v *jeho* pojetí vytvářen „národ“), a uvádí jako možnost třeba „lidská práva“, nebo dokonce „kulturní rozmanitost“. Nehledě k tomu, že by to přece nutně muselo být také umělé, resp. pouze vymyšlené (a muselo by to podléhat stejné kritice jako „národ“), nedovedu si představit, jak by to mohlo představovat nějakou nově „pojatou národní identitu“.

Nelze pochybovat o tom, že jde o velký, nesnadný a zároveň vysoce aktuální problém. U nás o tom bylo mnoho sporů a bylo popsáno a potišťeno mnoho papíru. Možná by neškodilo, kdyby si v tom Peter Morée trochu zalistoval. K některým aspektům tohoto velkého problému se ještě vrátím.

své pojetí (rovněž bez podrobných odkazů na literaturu, i když dvě jména uvedu). Hodlám se také naprosto vyvarovat jakékoli apologetiky, dokonce i vysvětlování, proč právě u nás byl problém národní identity tolikrát diskutován (ovšem ty diskuse je u nás nepochybně třeba znát a nespokojovat se „nějakým farářem“) a proč je tento problém i nadále živý; Patočka mluvil o „traumatu“ (pokud bychom to akceptovali nejen metaforicky, vyplývala by z toho nutnost „léčení“). Chci proto zůstat jen u „teorie“ a zdůraznit potřebu náležité pojmové výbavy, bez níž řádný rozhovor nelze vést.

Slovo „národ“ má totiž v různých jazycích a také v rámci jednoho jazyka, ale v různých dobách dost odlišné významy. Emanuel Rádl v řadě svých textů z doby mezi oběma válkami kromě toho opětovně poukazoval na to, že to slovo ještě ve dvacátém století má výrazně jiný význam „na západ od Rýna“ než třeba v Německu a ve střední Evropě, tedy i u nás (nechme stranou, že od té doby došlo žel k jistému geografickému posunu, ne-li „rozsevu“). Proto mluvit o „českém národu“ např. v době Husově (vzpomeňme na Kutnohorský dekret!) a naproti tomu v době obrození a po něm nelze bez důrazného upozornění na tento rozdíl v *chápání* a v *pojetí*; ve *skutečnosti* však nepochybně existuje jakási někdy i převažující biologická, „fyzická“ kontinuita většiny etnika, sahající od počátků slovanského osídlení „našeho“ prostoru až do dneška, a to bez ohledu na to, že tu již na počátku byly významné zbytky obyvatelstva keltského a germánského (vzpomeňme jen na kupce Sába, prý Franka) a že do země i později přicházeli (někdy byli i zvaní a zvýhodňováni) lidé jiných etnik; byli to zejména „Němci“ (což ovšem v češtině původně znamenalo „cizozemci“ vůbec, dokonce lidé halasící, ale vlastně „němí“, jakási analogie řeckého „*barbaroi*“, tedy „koptaví“). A to slovo jsem dal do uvozovek také proto, protože tehdy „skuteční“ Němci vlastně neexistovali (byli jen Sasové, Bavoři atp., jen ti se sami považovali a byli považováni na „národ“, resp. různé „národy“). K pronikavé změně došlo na základě docela nové „ideologie“, jejímž hlavním ideovým otcem a propagátorem byl Johann Gottlieb Herder (především svými *Idejemi*). Zatímco v západní Evropě se pod „národem“ začalo stále víc rozumět společenství politické, převážně státní, Herder kritizoval vznik velkých západních státních útvarů jako nepřirozený a násilnický a zdůrazňoval, že státy mají vznikat *organicky*, tj. na základě *přirozené* přibuznosti obyvatel. Kupodivu se právě z tohoto důrazu na jakoby humánní ustavení státu, které odpovídá lidské *přirozenosti* a vede k jejímu zušlechtění, vyvinuly po řadě generací nejnehumánnější režimy. Rádl proto ukazoval, že proti pojetí státu jako novodobé POLIS, tedy široké obci, která je integrována společnou myšlenkou, programem a vůlí něco uskutečnit, byl vytyčen program státu-národa jako výronu přírody, jako prodloužení a vyvrcholení kmenové vůle etnika k sebeprosazení („vůle k vůli“). Herder je tak odpovědný za ideologické zdůvodnění nejen myšlenky vytvoření Velkoněmecka (vzpomeňme na Palackého list frankfurtskému sněmu); nicméně v důsledku povážlivého rozšíření nového, velmi nakažlivého nového pojetí „národa“ je odpovědný i za celou řadu podobných pokusů v souvislosti s jinými etniky, a to nejen v minulosti, ale bohužel ještě i v naší současnosti (např. naše tzv. národní obrození navazovalo hlavně na Herdera). A jak se zdá, nebudeme schopni se podobných nebezpečí celosvětově vyvarovat ještě ani v budoucnosti; stále ještě vestigia terrent. O nebezpečí nejrůznějších „nacionalismů“ (i s jinými názvy) se sice často hovoří, ale porozumění tomu, kde je skutečný kořen této hrozby, je velmi nedostatečné; proto také bývají nedostatečné jak ideové, tak i praktické pokusy „nacionalismům“ čelit.

V této souvislosti se ovšem nutně musí jevit náznak pokusu vyložit „národ“ jako vymyšlený konstrukt, který neexistuje hmatatelně, ale pouze v našich představách, jako vysloveně pošetilý. Samozřejmě by bez vědomí a v určitém směru se nesoucího myšlení žádných „národů“ nebylo; ale to platí o všech civilizačních a kulturních institucích, a platí to nepochybně také o každé církvi, o každém křesťanském společenství, o univerzitách a vůbec školách, o obchodech a obchodních společnostech, národních i nadnárodních, ba dokonce i o jazycích, atd. atp. Důležité je něco naprosto jiného: jde o to, zda nějaká myšlenka, nějaký projekt, nějaký organizační plán atd., které bez vědomí a myšlení nejsou možné, v tom vědomí a v tom myšlení zůstanou uzavřeny, anebo zda se začnou uplatňovat, uskutečňovat, realizovat ve skutečném světě. Němci jako „národ“ neexistovali, ale dnes již existují, i když si ještě na svou minulost, kdy byli jen těmi Sasy, Prusy, Bavyry atd., zatím stále pamatují (a stále se jimi tak trochu cítí být, i když stále méně a i když to už chápou spíš jako zemskou příslušnost – což je ovšem také „konstrukt“). „Národy“ ve *starém* významu existovaly už dávno (i když jistě ne „od počátku“, resp. odevždy); ale národy v *novém*, již politickém významu „státní příslušnosti“ jsou skutečné od té doby, co se jako takové prosadily a uskutečnily (např. ve Spojených státech se zafixovalo právě to politické pojetí: tzv. „national identity“ je „Američan“ jakožto občan Unie, zatímco „státní příslušnost“ je spjata s příslušným státem Unie, např. Virginii; původní jazyk je soukromou záležitostí, jazykem Unie je však angličtina, přesněji „američtina“). Avšak od té doby, co ideologie tzv. „národa“ jakožto *kmenového, tj. přírodního, biologického (event. „rasového“)* příbuzenství začala prorůstat evropským prostředím (a začala být stále virulentnější), byly (a bohužel ještě jsou) skutečné i „národy“, které hledají (zajisté mylně) své kořeny v rase, krvi a půdě. Bez nějaké „identity“ by to nešlo, bez vědomí jakési „jednoty“ to není prostě možné. Popírat takovou „identitu“ jako neskutečnou, popírat takový „národ“ jako neexistující je plácnutím do vody. Dokud tu budou lidé, kteří se na kmenovém pojetí svého „národa“ domluví a sjednotí, bude tu i takový „národ“ jako skutečnost (a přitom ani není důležité, aby na daném území infikoval většinu, ta už bude eventuálně převálcována, jak jsme to viděli – právě proto se lidstvo musí bránit proti vzniku a šíření „nacionalismů“ všeho druhu *včas* a rozpoznávat jejich příznaky už v *zárodku*, a tudíž také v teorii, v samotné koncepci).

Jaká je tedy náš úkol ve vztahu k ideologizacím „národa“ a zejména – o to přece jde – tzv. „národních zájmů“, jimiž se ohánějí dokonce někteří současní politici?

- a) relativizace a falešné překlenování rozporů (např. sociálních) poukazem k „národní příbuznosti“ (když racionální pohled ukazuje opak)
- b) zdůrazňování různosti tradic v dějinách i v přítomnosti „jednoho“ národa – je třeba si vybírat, národ sám ještě není žádným programem
- c) zdůrazňování potřeby takových „národních“ programů, které jsou otevřeny nejen ostatním proudům a tradicím v rámci národa, ale počítají i s jinými „národy“ (Masaryk: „česká“ otázka musí být světová)
- d) jiným „metrem“ je třeba měřit „sebeprosazování“ velkých národů a jiným v případech národů malých, nepočetných a zejména utlačovaných – hlavní je ovšem spravedlivé řešení, nikoli formální „sebeurčení“ (zejména když je spravedlivě neproveditelné)

- e) velice důležitá je teoretická (filosofická) analýza chybnosti falešného pojetí „národa“ jako založeného na „přirozenosti“ (a obzvláště na „rase“)
- f) otázka po „povaze národa“ je ve skutečnosti přípustná jen jako otázce po „národním programu“, a to znamená po tom, co by „národním programem“ mělo být (nikoli co jím bylo)
- g) minulost „národa“ je vždy plurální, každý „národ“ je i co již v minulosti více nebo méně vykrytalizovaných tradic „multiverzum“; protože však každý (nejen národní) program musí být z principiálních důvodů vnitřně sklouben a sjednocen v jednotu, musí si každý takový program – a zejména každý jedinec, který si ten či onen program vybere, aby se k němu přihlásil a aby v něm pokračoval – vybrat jako ten relativně nejlepší a sobě nejbližší; ale i v takovém případě si musí k němu zachovat kritičnost a musí se ho držet jen někde, zatímco jinde jej musí opravovat a vylepšovat – takový program nesmí být ničím neprodyšným a natrvalo zafixovaným
- h)
- i)
- j)